

FRI BETÄCKNING - aktuellt idag?

Fakta-artikel av veterinär Helena Kättström

Artikeln är publicerad i tidningen Ridsport, avelsextra år 2003.

Kan fri betäckning, där stona går fritt tillsammans med hingsten, var värt att överväga i en tid då tekniken på reproduktionsområdet utvecklas i rasande takt?

Allt fler har idag tillgång till tekniker som embryotransfer, fryst sperma och transportsperma för att nämna några exempel. På nötkreaturssidan finns redan könssorterad sperma att köpa, och det förekommer en ökande handel med embryon. Är då fri betäckning bara omodernt och primitivt eller har det andra fördelar att erbjuda? Och är det kanske till och med så att det är en företeelse som ökar i omfattning?

Jag började fundera lite mer över fenomenet fri betäckning då jag var på en intressant kurs ("Med tonvikt på hingsten") anordnad av Svensk stuteriveterinärförening. Huvudföreläsaren hade ägnat en stor del av sin forskning åt att studera frilevande flockar med hästar. Ibland kan man lära sig mycket om hur man kan lösa problem genom att gå tillbaka till det naturliga och tänka igenom vad vi har ändrat på i vår tekniska och "förfinade" värld. Innan denna kurs hade jag nog inte sett så stora skillnader, annat än rent praktiskt, på fri betäckning och naturlig betäckning vid hand. Då tyckte jag att den stora skillnaden var övergången till semintekniken, men efteråt började jag tänka att skillnaden mellan semin och betäckning vid hand egentligen är mindre än skillnaden mellan fri betäckning och betäckning vid hand.

Min första aha-upplevelse var när jag fick mina ögon öppnade för något jag sett, men ändå inte uppfattat. Vid fri betäckning stiger inte hingsten av stoet (som han måste göra med fantom eller då stoet är fixerat och inte kan gå framåt), utan han glider passivt av då stoet går framåt. Troligtvis en viktig förklaring till smärtor i rygg och bakben hos avelshingstar, på grund av att vi har gått in och ändrat förutsättningarna.

Vilka andra fördelar finns det med fri betäckning?

- Hingst och ston erbjuds ett mer naturligt socialt liv. Framför allt hingstar lever ofta ett liv fattigt på andra normala hästkontakter.

- Fölen kan leka med och fostras av hingsten, som oftast är en bra "barnvakt".

- En klok hingst betäcker stona vid rätt tidpunkt, vilket i allmänhet leder till ett mycket gott dräktighetsresultat. Dräktighetsprocenter på 90 - 100 % har konstaterats i olika undersökningar i frilevande flockar.
- Betäckningssäsongen startar i allmänhet vid en tid på året då förutsättningarna för dräktighet är goda. Stona går på bete, och får tillgång till grönt gräs och sol, vilket är positivt för reproduktionsorganens funktion.
- Minskad risk för betäckningsskador på stona, då de kan gå framåt och perforationsrisken minskar.
- Naturlig betäckningsakt med förspel, vilket minskar risken för impotens och andra störningar av betäckningsbeteendet.
- Personalbesparande. En stor fördel idag, då många av hingsthållarna har arbete borta, och inte är lantbrukare som lättare kan planera in det i den dagliga verksamheten.
- Man slipper riskfylld hantering av ouppfostrade ston.

Vilka är nackdelarna då?

- Liksom vid naturlig betäckning risk för smittspridning mellan ston. Risken kanske till och med är något högre, då man inte har lika intensiv kontroll över stona.
- Varje hingst kan klara betydligt färre ston än vid artificiell insemination. En bra hingst kan alltså inte utnyttjas lika intensivt.
- Ökad skaderisk för hingsten, som kan bli sparkad eller skrämmd av mycket tuffa ston.
- Vissa hingstar mycket tuffa.
- Risk att det fungerar dåligt framför allt om stona kommer successivt under säsongen, då ett dominant sto kan bevaka hingsten och hindra andra att bli betäckta. Risken för detta problem minskar om man släpper alla ston samtidigt eller ännu hellre har en permanent flock samt har tillräckligt stora ytor.
- Om betäckningsskador eller andra skador uppkommer finns det risk att det tar längre tid innan detta upptäcks.
- Svårare att hålla kontroll på betäckningsdatum för enskilda ston.

Russflocken på Lojsta hed fungerar på många sätt som en frilevande flock, och tillsyningsmannen Börje Johansson har stor erfarenhet av arbetet i flocken, och har dessutom själv flera russhingstar, varav en brukar användas för betäckning vid hand och de andra får gå på fri betäckning. Börje Johansson berättar att det brukar vara runt 45 ston i flocken på Lojsta, och att man som regel har ett mycket gott fölningsresultat med mellan 35 och 43 föl, vilket

oftast innebär att man ligger över genomsnittet. Han menar att det är viktigt att inte släppa hingsten för tidigt i denna flock, som ju följar ute, och betonar att våren ibland kan komma sent på Gotland. Runt 10:e juni brukar hingsten släppas, för att sedan tas hem ungefär den 1:e september.

Ibland har man tagit något eller några ston från flocken för att låta dem bli betäckta av annan hingst, om de varit besläktade med hingsten på Lojsta. Det har dock visat sig att det inte går att släppa tillbaka det dräktiga stoet till flocken på sommaren medan hingsten är kvar. Trots de enorma ytorna letar hingsten genast upp detta sto och jagar henne intensivt.

På Lojsta hed är det inte aktuellt att släppa till ston under pågående säsong, men Börje Johansson berättar att han ofta gör det med de egna hingstar han har för fri betäckning. Ofta är stona brunstiga då de kommer, men även om de inte skulle vara det, går det oftast lugnt att introducera nya ston. En hingst som har erfarenhet av fri betäckning låter de icke brunstiga stona vara i fred. Vissa hingstar kan dock vara tuffa. För att systemet ska fungera bra krävs stora ytor.

Inom russaveln ökar andelen hingstar som går på fri betäckning, enligt Börje Johansson, då "folk blir bekvämare och bekvämare". Uppskattningsvis går ungefär hälften av hingstarna på fri betäckning, och dessa betäcker troligen mer än hälften av stona.

Även shetlandspönnyn är en ras med stor andel av hingstarna på fri betäckning. Ingvar Johansson i Tullstorp är en hingsthållare med stor erfarenhet från många raser, och han menar att av shetlandsstona är det en majoritet som går på fri betäckning. Han föredrar och tillämpar dock huvudsakligen betäckning vid hand, då han menar att många stoägare önskar detta för att ha kontroll på betäckningsdatum och att stona verkligen blir betäckta. Personligen anser han också att det känns tryggast särskilt när det gäller ungston, där han är orolig för perforationsrisken.

Ingvar Johansson medger dock att man ofta har bra resultat för de hingstar som går på fri betäckning, men säger att "hingstägarna rår inte för att det går så bra". Han tycker att kunskapsnivån ofta är alltför låg hos både sto- och hingstägare, och att man har för dålig uppföljning. Han nämner också den låga hanteringsgraden på en del ston som ett problem.

Även i en flock som går på fri betäckning kan man naturligtvis ta nytta av dagens teknik och kunskap. Genom att t.ex. ultraljudsundersöka stona med lämpliga intervall kan man fånga upp problem i tid, och man kan också väl åldersbestämma tidiga dräktigheter, och på så sätt

indirekt få ett datum för betäckning. Ingvar Johansson rekommenderar starkt detta förfarande, och att man då även eventuellt tar bort dräktiga ston från flocken.

Islandshäst är en annan ras där fri betäckning är vanligt förekommande, kanske på grund av inspiration från ursprungslandet. Också fjordhingstar går ofta på fri betäckning i sitt ursprungsland Norge, men i Sverige är det trots det så att de flesta hingstar betäcker vid hand. Även i andra raser förekommer hingstar på fri betäckning, men vanligast tycks det vara på de till storleken minsta raserna. Flera vittnar om att man ser en ökande förekomst.

Hos de här raserna är betäckningarna per hingst låga, och det är alltså inga problem för hingsten att klara av stoantalet. Med lämpliga förutsättningar, god tillsyn och uppföljning av dräktighetsresultat, där man tar vara på ultraljudsteknikens fördelar, är det en metod som har förutsättningar att ge mycket goda resultat vid en relativt låg arbetsinsats, och jag tror därför att det inom en del raser kommer att fortsätta öka. Och även den som har en hårt anlita seminhingst kan kanske ha något att lära av att åka ut och studera interaktionerna i en fritt levande flock.